

Csepely-Knorr Luca: *Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig*

Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2016, 160 l.

Csepely-Knorr Luca, a nagy-britanniai Manchester School of Architecture oktatója művének megjelenését követő évben méltán nyerte el az Év Tájépítésze díj döntős jelöltségét. A több szakember által méltatott könyv azonban nem csupán szűk értelemben vett várostervezési, parképítészeti szempontból értékes és érdekes alkotás. Illetve a „laikus” (történész, irodalomtörténész) olvasó szemszögéből nem *elsősorban* a gyakorlati, alkalmazott tudomány – mondhatjuk: a tájépítész szakma – jelenlegi problémáinak előképét, múltbeli példáját, alternatíváját kínálja. Sokkal inkább izgalmas módszertani kérdéseket vet fel mind a problémaközpontúság, mind a forrásközlés terén, miközben közérthetően informál – és érzékenyít – Budapest dualizmus kori közparképítészetéről.

A kifejezetten a közösség/közönség számára létesült parkok történetét Csepely-Knorr elsősorban tervezéseméleti megközelítésből tárgyalja. Könyve tehát magában foglalja a terveket, a meg nem valósult, papíron maradt elképzeléseket és – még mélyebbre tekintve – a koncepciókat, tehát a tervek háttérül szolgáló eszmei-elméleti áramlatokat is. A mű látóköre azonban nemcsak mélységében, hanem tágasságában is jelentős, hiszen rendkívül hangsúlyosan szerepelnek benne az európai és nemzetközi párhuzamok – az eszmék, a tervek és a megépült terek dimenzióiban egyaránt. E horizontális és vertikális grandiózusság korántsem didaktikusan, hanem inkább természetes szövedékként az egész könyvön végigfut, újra és újra emlékeztetve az olvasót arra, hogy az adott tér, amit többé-kevésbé átalakított formában ma is láthatunk, nemcsak látnivaló, hanem több: megélnivaló.

A fővárosi közparképítészet szempontjából legfontosabb 18. századi előzmények a sétányok – például a budai Bástya sétány vagy a hajóhid pesti hídfőjéhez közeli sétány –, illetve a magánkézben levő és legalább ideiglenesen vagy részben a közönség számára megnyitott kertek, például a budai Városmajor, a Horváth-kert vagy a pesti Károlyi- és Orczy-kert. Utóbbi a későbbi közparkoknak nem csupán funkcióját, hanem eszmeiségét tekintve is jelentős előképe, hiszen tervezője, Bernhard Petri révén kapcsolatba hozható Friedrich Ludwig von Skell-lel és az általa tervezett müncheni Englischer Gartennel, illetve Cay L. Hirschfeld *Theorie der Gartenkunst* című, a kerttervezés elvei szempontjából alapvetőnek számító művével. Szintén részben Hirschfeld elveire, részben pedig az angol gondolkodókra – például John Claudius Loudonra – alapoz Széchenyi István, aki egy komplex városi zöldfelületi rendszer koncepciójával

és nemzeti kegyeleti hely ötletével hozakodik elő a reformkorban. A Margitsziget és a Városliget kialakítása az elvi-konceptcionális viták mellett gyakorlatias szempontból is érdekes – a parképítészet helyi építéspolitikai fordulatai látványosan végigkövethetők esetükben, hiszen József nádor révén szorosabban kapcsolódnak a város (Pest) központi szerveihez, elsősorban a Szépítő Bizottmányhoz.

A témának mind kronológiailag, mind a fent említett horizontális és vertikális síkon közvetlenebb előzményeit olvashatjuk a könyv második részében. A Párizsban, Berlinben és Bécsben az 1850-es évektől kezdődő városépítészeti változások sokrétű gazdasági-társadalmi-eszmei változással összhangban zajlottak: a magán- és közszféra elkülönült, az utcák a gyalogos séta helyett a járműforgalom elsődleges színtereivé váltak, és az egyre hangsúlyosabb nemzeti gondolat nyilvános, látványos nemzeti emlékműveket kívánt. Mindezek eredményeként jöttek létre a nyilvános sétahelyek, népkertek, amelyek immár egész városokra kiterjedő, hierarchikus, többszintű zöldfelületi rendszer részét képezték, és nagymértékben építettek az angol gyakorlatra és az egyre összetettebb koncepciókat kidolgozó brit teoretikusokra. A magyar fejlődés szempontjából is kiemelkedő Gustav Meyer berlini városépítész munkássága, aki növénytani, formai és stílári újításai mellett nagy hangsúlyt helyezett a funkcióra, a szórakozási formák változatosságára, a higiénia és a nemzeti emlékezés lehetőségére egyaránt – így alkotva egy, koncepció és térbeli lépték szempontjából is komplex egészet. A térhasználati, stilisztikai és tervezésméleti változások nem éreztethették volna hatásukat hazánkban, ha nem alakult volna ki a megfelelő intézményes közeg, amely szakmai-szellemi háttérét adja a későbbi terveknek és beruházásoknak.

Budapest közparképítészete a város fővárossá válásával és kiépítésével függ össze – nem születik tehát önálló, átfogó zöldfelület-koncepció a dualizmus korában, a parkok létrehozása az általános városrendezésnek rendelődik alá. Ilyen szempontból tudatos lehet Csepely-Knorr Luca részéről a Magyar Erzsébet által használt „szisztematikus városi zöldfelület-politika” fogalmának a kerülése.¹ Kimondva-kimondatlanul is tehát, de ez a jelenség befolyásolja a könyv harmadik részének felépítését: a szerző az egyes városépítészeti munkák alapján tárgyalja a fővárosi zöldfelületeket. A legkorábbi, népszerű, de nem túl nagy léptékű zöldfelületek a Duna menti, budai és pesti rakpartokon és a hídfők közelében elhelyezkedő sétányok, kertecskék. Méretükben jelentősebbek, koncepciójukban pedig különlegesebbek az egykori piacterek helyén létesült parkok: például az Erzsébet tér, amely virágágyai és új szoborprogramja révén váltott ki vitákat a kortársak körében, a Rákóczi tér, amely a szabad használat (a fűre lépni tilos elve) kapcsán érdekes jelenség, vagy a Mátyás tér, amely első szabadtéri gyermekjátszótere miatt számít úttörőnek. A főbb forgalmi utak közül a Sugárút menti zöldfelületek elsősorban geometrikus elrendezésük, formai megoldásaik miatt tűnnek fel, míg a budai körút környékén levő Marczibányi tér és Mechwart liget funkcionális

¹ MAGYAR Erzsébet, *Budapest parkjai, 1870-1918: A szisztematikus városi zöldfelületpolitika megjelenése*, Korall, 14(2013), 53. sz., 89–117.

rendeltetésük, játzó- és sportcélokra való alkalmasságuk miatt különösek. A belső városrészek terei kisebb jelentőségűek, legtöbbjük egy-egy templom környezetében épült, csupán díszítő és az épület kiemelését célzó szándékkal. Az Országház körüli tér rendezése szintén az épületnek alárendelt parkosítás, de jelentősége révén sokkal átfogóbb terveket, nagyobb vitákat szült, amelyek során jól kirajzolódik a díszterek és a közparkok megoldásainak egyre karakteresebb elkülönülése. A közeli, ekkorra már lebontott Újépület helyén létesülő park végleges formája szintén hosszas tervek és egyeztetések alapján kristályosodott ki, végül a nagyvonalú forma igen, de a beépítésmód és zöldfelületek egységes kezelésére irányuló szándék nem valósult meg.

Különös jelentőséggel bír a korszakban két újonnan parkosított, nagy területű, domináns városrész: a Népliget és a Gellérthegy. A Népliget a tervezéseméleti téren nem hoz újdonságot, ráadásul a parkot a kortársak részéről is meglehetősen ellentmondásos fogadtatás érte, ami a rossz közbiztonság ténye miatt nem teljesen alaptalan. Más megközelítésből szemlélve azonban számtalan újdonság tűnik fel előttünk: ez az első, következetesen hazai növényzetet alkalmazó, valamint kifejezetten a (leg) alsó néprétegek számára elkészült park, amelyben kétségtelenül modern elem, hogy funkciói korosztályonként elkülönülnek. A Gellérthegy szintén újító jelentőségű, már ha az átfogó nemzeti emlékhely-koncepciókat vagy a pálmakert hangsúlyos dendrológiai-botanikai elképzeléseit vesszük szemügyre. A korszakban még az is felmerült, hogy a millenniumi kiállítás helyszíne itt legyen (121). Ezek az ötletek sajnos legfeljebb csak kisebb léptékben valósultak meg, a hegyvidéki övezetességre emlékeztető komplex zöldfelület-rendezés azonban így is az aktuális nyugati tendenciák követését idézi.

A közparképítészetnek az ilyen, egyszerre kiterjedt és összetett megközelítése során a szerzőnő számos tudományterülettel érintkezik – így a könyv nem csupán a táj- és városépítészet, illetve az építészettörténet képviselői számára lehet érdekes. A térrel és természettel kapcsolatos elképzelések a felvilágosodás, valamint a nacionalizmus számos válfajába ágyazódva az eszmetörténet problémaközpontú megközelítéseként is értelmezhetők. Az egyes – papíron maradt vagy megvalósult – tervek kapcsán felmerülő funkcionális kérdések, illetve a különböző lapokban megjelenő kortárs vélemények társadalomtörténeti szempontból relevánsak. A városi közterületek ügyei körül zajló viták mechanizmusa és az ezek mögött húzódó erőviszonyok érzékeltetése a mű intézmény- és politikatörténeti aspektusait mélyíti el. Ennek kapcsán tűnik elő – bár talán túl halványan – Ilsemann Keresztélynek, Budapest főkertészének (1892–1912) rendkívül domináns szerepe, így a könyv tetemes része akár biográfiaként is olvasható.

A kapcsolódó diszciplínák felől közelítve viszont újabb kérdések merülnek fel az olvasóban. Az eszmei-koncepcionális vonalat Csepely-Knorr számos esetben az 1770–1780-as években alkotó, tájképi kerteket propagáló és a közparkok sokrétű funkcióját is kifejítő Hirschfeldre vezeti vissza (15, 41, 42, 55). Kétségtelen, hogy a kertteoretikus műve rendkívül népszerű volt évtizedeken keresztül, de valóban ilyen domináns vonatkoztatási pontnak számít? Nézetei annyira beágyazódtak a kertépítés szakmába,

hogy lehetetlen konkrétan kizárólag hozzá visszavezetni egyes koncepciókat, hiszen számos más, esztétikaelmélettel, kertelmélettel foglalkozó 18. századi gondolkodó is hasonló programot fogalmazott meg. Más szempontból problematikus, hogy például egy felvilágosodás korában megjelenő szoborprogram háttérben álló eszmeiség még a tematikai hasonlóság ellenére sem feleltethető meg egy, a 19. század második felében kibontakozó emlékmű-koncepciónak (73) – ez esetben relevánsabbak lennének a térben és időben közelebbi, de a közparképítészet szempontjából nem közvetlenül kötődő általános eszmetörténeti változások, konkrétan a nacionalizmus kialakulása és reprezentációs szándéka. Természetesen mindez tágabb, általánosabb módszertani kérdést is felvet: mennyiben lehet az egyes hatásokat – a tervezésemélet mechanizmusait – pontos, elsődleges forrásokra alapuló hatástörténeti vizsgálódások nélkül feltételezni? Illetve mennyiben lehetséges „pontos hatástörténeti vizsgálódásokat” végezni egyáltalán?

A társadalomtörténeti vonulat kapcsán szintén lehet hiányérzetünk. A szerző hangsúlyosan szerepelteti a társadalom hangját, a korabeli folyóiratokat mint elsődleges forrásokat, ám mélyebb elemzésekre, a területhasználat kérdéseire nem kerül sor. Ez azért is lenne releváns, mert az összegzésben éppen azzal cáfolja Ormos Imrének² a korszak közparképítészetét kritizáló nézetét, hogy az éppen „az aktuális társadalmi igényekre” reagált, tehát igenis rendkívül modernnek számított (145). Ugyanakkor nem lehet felróni a társadalomtörténeti aspektus feltárásának a felszínességét, hiszen Csepely-Knorr célkitűzése egyértelműen a tervezéseméleti dimenzió kidomborítása – végső következtetését is ennek fényében fogalmazza meg. Ráadásul, ha Budapest közparkjainak 19. századi társadalomtörténeti vonatkoztatásaira vagyunk kíváncsiak, Magyar Erzsébet művelődéstörténész 2008-as doktori disszertációjában rendkívül sokrétű forrásanyagra támaszkodó, mély, árnyalt elemzéseket találunk.³

A városépítészeti, építéspolitikai ügymenet részletei iránt érdeklődők némiképp szintén csalódhatnak. A hivatalos szervek és a szakemberek közti erőviszonyokról, a közpénzek felhasználásának kényes kérdéseiről, az esetleges tervplagizálásokról ugyanis nem esik szó – legfeljebb egy-egy közvetett utalást találunk (49, 103, 105). Nem derül ki, hogy mindez a – fent említett okokat figyelembe véve teljesen érthető – nem túl részletes intézménytörténeti kutatás indirekt velejárója vagy az aktuálpolitikai áthallásoktól való tudatos, megfontolt szakmai távolságtartás-e.

A szerző eredeti célkitűzése, a tervezéseméleti vonulat tág térbeli és időbeli kontextusban való feltárása mindezek mellett maradéktalanul teljesül. Ebben egy olyan sajátosságnak van kiemelt szerepe, amelyet az előzőekhez hasonlóan köthetünk egy újabb tudományághoz – leginkább a művészettörténethez –, de talán szerencsésebb és esetünkben relevánsabb egy általános módszerrel azonosítanunk: a műelemzéssel. A szerző forrásai közül legfontosabbak a könyvben is közölt térképek, tervrajzok,

² ORMOS Imre *A kerttervezés története és gyakorlata*, Budapest, Mezőgazdasági, 1967.

³ MAGYAR Erzsébet, „Társalkodási kertek, promenádok, mulató- és népkertek”. *A Habsburg Monarchia közparkjai: Magánkertek és városi parkok Buda-Pest társas életében*, Budapest, ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, 2008. [kézirat]

vázlatrajzok; a megállapítások részletei pedig gyakran ezek elemzéseiből fakadnak. Csepely-Knorr Luca szemüvege a műértő szemüvege – olyan finom érzékenységgel, pontos stílusérzéssel boncolja a néhány vonalból álló rajzokat, amely rendkívül elmélyült háttértudásra és képességre vall. Az elemzett művek – nem feltétlenül művészi alkotások – közzététele révén az olvasó szinte ellenőrizve követheti a gondolatmenetet, sőt mintegy aktív részesévé válhat az elemzési-veleményalkotási folyamatnak. Mindez felveti a mű és művészet határának, illetve az alkotó-alkotás-értelmezés (ha úgy tesszük: szerző-szöveg-befogadó) kölcsönhatásának problémakörét, illetve mindezen problémakörök szemléltetését és tudatos alakítását egy tudományos munkában.

Ebből a szempontból a könyv felépítése, külleme is rendkívül releváns – a gazdag illusztráció nem csupán kiegészítő képanyag, hanem a tartalom szerves része. Kifejezetten igényes a formázás, dicsérendő a képek minősége. A legtöbb esetben az olvasó valóban a szöveg közvetlen környezetében láthatja az elsődleges forrást, amely kifejezetten segíti az elemzés mélyebb megértését. Sőt a képi tartalom – mind mennyiségét, mind szerepét tekintve – annyira domináns, hogy a könyv szinte részletesen kommentált forráskiadásnak vagy tudományos igényű albumnak is tekinthető. Természetesen ebből fakadóan egy rosszabb minőségű kép (34–35), néhány betűhiba (33, 49), illetve egy-két helyen előforduló szerencsétlen tördelés – például, amikor többoldalny képet kell lapozni egy mondat közepén (56–62, 138–140) – zavarónak tűnik. Ugyanakkor, ha a könyvnek erre a jellegzetességére, tudniillik a képi dominanciájára koncentrálnunk, akkor kevésbé feltűnő az egyes fejezetek közötti vagy a fejezeteken belüli lazább vagy nem minden esetben következetes szövegkapcsolat, illetve a fő rész egyenletesen leíró, kevésbé elemző jellege. Egy esetben nincs a szövegben feltüntetve a dualizmus kori név mellett a tér eltérő mai elnevezése (91), de ettől eltekintve a szerző következetesen segíti tájékozódásunkat – a fővárosi helyismerettel rendelkezőknek így valódi, szellemi-gondolati gazdagodással egybekötött virtuális történelmi séta a könyv olvasása.

Budapest dualizmus kori közparképítészetéről szóló könyv olvasása a konkrét tartalmi érdekességek, a különféle diszciplínákhoz való kapcsolódások, a módszertani kérdések, illetve a képi források révén rendkívül változatos, izgalmas folyamat. A folyamat eredménye azonban nem csupán ezen élmények összessége, hanem egyfajta érzékenység elsajátítása a fővárosi zöldfelületek, sőt általános értelemben a városi közterek irányában. Ha a változást előidéző eszme-, politika- és társadalomtörténeti, tervezéseméleti tényezők ismeretében gondolunk egy térre – vagy járunk egy parkban –, akarva-akaratlanul is tudatosul bennünk, hogy a történetnek nincs vége: a terek ma is aktívan alakítják, formálják a gondolkodást, eszméket, társadalmi életet. Pontosabban fogalmazva – Csepely-Knorr végkövetkeztetésével összhangban – az eszmeiség mellett/helyett a 20. század elejétől kezdve egyre dominánsabbá válik az adott tér funkciója, használhatósága. Vajon vissza kellene-e hoznunk a gondolati tartalom hangsúlyosságát?

Mohay Borbála